

RYSZARD POPRAWA

Instytut Psychologii, Uniwersytet Wrocławski, Wrocław
Institute of Psychology, University of Wrocław, Wrocław
e-mail: r.poprawa@psychologia.uni.wroc.pl

Znaczenie cech temperamentu dla zaangażowania młodzieży w używanie alkoholu

The Significance of temperament traits to young people's alcohol use involvement

Abstract. Previous research based on Jan Strelaus (2006) Regulative Theory of Temperament (RTT) shows that energetic traits of temperament and non-harmonization of its structure are of particular significance to the risk of development of problems with alcohol drinking in late adolescents and young adults. The purpose of this study was to verify the results of previous research. The degree of alcohol use involvement constituted the variable explained, whereas temperament traits and their structure constituted the predictor variables. The degree of alcohol use involvement was measured with the use of Ryszard Poprawa's (2013) Alcohol Use Scale (AUS). Temperament traits according to RTT were measured with the use of Bogdan Zawadzki and Jan Strelau's (1997) Formal Characteristics of Behaviour – Temperament Inventory (FCB-TI). A sample of 208 adolescents and young adults at the age of 16 to 20 years old were interviewed. As a result of a multiple regression analysis, two sex-dependent models of the AUS temperamental predictor were selected. The temperamental variables determine the AUS results to a greater degree when it comes to young men rather than women. Together with the lower sensory sensitivity, emotional reactivity and endurance, and higher activity in men comes their deeper alcohol use involvement. Together with the higher activity and emotional reactivity, and lower sensory sensitivity in women comes their deeper alcohol use involvement. Based on the cluster analysis, there were selected groups of young men and women whose structure of temperament traits on the one hand predispose them to deep alcohol use involvement and on the other hand might protect them against risky involvement. In contrast to previous research, it was proved that low sensory sensitivity is of crucial importance to the degree of alcohol use involvement. It has not been fully proved that the lack of temperament structure harmonization has any particular significance to the risk of addiction in young women.

Key words: temperament, risk of addiction, gender differences, late adolescents, emerging adulthood

Słowa kluczowe: temperament, ryzyko uzależnienia, różnice międzypłciowe, dorastający i młodzi dorośli.

WPROWADZENIE

Wiele badań wskazuje na znaczenie zmiennych temperamentalnych w angażowaniu się ludzi w używanie alkoholu. Szczególne znaczenie tych zmiennych dla predykcji problemów z piciem alkoholu wynika, po pierwsze, z ich w znacznej mierze biologicznego/genetycznego uwarunkowania, po drugie, z ich ogólnego wpływu na funkcjonowanie i rozwój człowieka od najwcześniejszych lat jego życia, oraz po trzecie, z dużej ich stałości w przebiegu całego ludzkiego życia. W mechanizmach angażowania się ludzi w używanie alkoholu zmienne temperamentalne mają charakter dystalny i pełnią funkcje predysponujące, wchodząc w transakcję z czynnikami środowiskowymi i społecznymi. Oznacza to, że nie stanowią one czynników wprost, bezpośrednio powodujących używanie alkoholu i uzależnienie, ale mogą stanowić podłoże rozwijania się problemów z używaniem alkoholu. Jako szczególnie istotne w mechanizmach angażowania się młodych ludzi w używanie alkoholu wymienia się skrajne wartości temperamentalnych cech osobowości, takich jak: hiperaktywność, negatywna emocjonalność (neurotyczność, labilność emocjonalna, trudności w samouspokajaniu się), impulsywność (popędliwość, nadpobudliwość, rozhamowanie, deficyty trwałości i zakresu uwagi, deficyty wytrwałości, brak deliberacji), poszukiwanie doznań (nowości, wrażeń) i brak unikania szkód oraz ekstrawertyczność (towarzyskość, surgencja) (Brown, McGue, Maggs, Schulenberg, Hingson, Swartzwelder, Martin, Chung, Tapert, Sher, Winters, Lowman, Murphy 2009; Cloninger, 1987; Cloninger, Sigvardsson, Bohman, 1988; Cyders, Smith, 2008; Sher, Grekin, Williams, 2005; Sher, Trull, Bartholow, Vieth 2003; Tarter, Vanyukov, 1997; Wills, Dishion, 2004; White, Jackson, 2004/2005).

Jednymi z najczęściej cytowanych w literaturze badań wskazujących na znaczenie cech temperamentu dla przewidywania rozwoju problemów z używaniem alkoholu są przeprowadzone przez Roberta C. Cloningera, Sörena Sigvardssona i Michaela Bohmana (1988),

w ramach tzw. Sztokholmskiego Projektu Adopcyjnego (por. Cloninger, Sigvardsson, Bohman, 2002). Badacze ci, głównie opierając się na wywiadach z nauczycielami, wszechstronnie przebadali zachowania 431 szwedzkich 11-letnich uczniów. Po 16 latach, gdy osiągnęli 27 rok życia, zbadano ich ponownie, analizując ich obecne zachowania m.in. pod kątem rozpoznania problemów alkoholowych. Sprawdzano ich osobowościową/temperamentalną podatność na rozwój problemów alkoholowych w ramach Cloningerowskiej psychobiologicznej teorii osobowości (Cloninger *et al.* 1988). Okazało się, że trzy badane wymiary osobowości, tj. poszukiwanie nowości, unikanie szkody i zależność od nagrody były istotnymi predyktorami dla rozwoju nadużywania alkoholu w przyszłości. Ryzyko wczesnego nadużywania alkoholu i rozwoju problemów alkoholowych było największe u chłopców, których charakteryzowało wysokie poszukiwanie nowości oraz niskie unikanie szkody. Ten predysponujący do rozwoju nadużywania alkoholu układ cech był zgodny z tym, który przewiduje rozwój tzw. II typu alkoholizmu.

W innych badaniach w ramach Sztokholmskiego Projektu Adopcyjnego ustalono, że II typ alkoholizmu charakteryzuje się między innymi wczesnym początkiem (przed 25 rokiem życia), dotyczy częściej mężczyzn niż kobiet, ma wyraźne podłoże genetyczne (biologiczni ojcowie najczęściej byli antysocjalnymi alkoholikami), wyraźnie współwystępuje z antysocjalnymi zachowaniami i zaburzeniami osobowości. Pod względem osobowościowym ten typ alkoholików charakteryzuje niski poziom unikania szkody, znaczne nasilenie poszukiwania nowości i słaba zależność od nagrody (Cloninger, 1987; Cloninger *et al.* 2002).

REGULACYJNA TEORIA TEMPERAMENTU (RTT) A UŻYWANIE ALKOHOLU

Regulacyjna teoria temperamentu Jana Strelaua (2002, 2006; Zawadzki, Strelau, 1997) stanowi jedną z najbardziej znanych i wpły-

wowych, nie tylko na polskim gruncie, psychologicznych teorii temperamentu przełomu XX i XXI wieku¹. Stąd też nie sposób jej pominąć w badaniach temperamentalnych uwarunkowań angażowania się młodych ludzi w używanie alkoholu i ryzyka problematycznego picia.

Temperament w teorii Strelaua (2006, s. 115) to „podstawowe, względnie stałe cechy osobowości odnoszące się przede wszystkim do formalnych charakterystyk (energetycznych i czasowych) reakcji i zachowań”. Określają go następujące cechy:

- **żwawość** – tendencja do szybkiego reagowania, do utrzymywania wysokiego tempa aktywności i do łatwej zmiany jednego zachowania (reakcji) na inne, odpowiednio do zmiany w otoczeniu;
- **perseweratywność** – tendencja do kontynuowania lub powtarzania zachowań i doświadczania stanów emocjonalnych po zaprzestaniu działania bodźca (sytuacji), który te zachowania (stany) wywołał;
- **wrażliwość sensoryczna** – zdolność reagowania na bodźce zmysłowe o małej wartości stymulacyjnej;
- **reaktywność emocjonalna** – tendencja do intensywnego reagowania na bodźce wywołujące emocje, wyrażająca się w dużej wrażliwości i niskiej odporności emocjonalnej;
- **wytrzymałość** – zdolność do adekwatnego reagowania w sytuacjach wymagających długotrwałej lub wysoko stymulującej aktywności lub w warunkach silnej stymulacji zewnętrznej;
- **aktywność** – tendencja do podejmowania zachowań o dużej wartości stymulacyjnej lub do zachowań dostarczających silnej stymulacji zewnętrznej (Strelau, 2006).

Energetyczną charakterystykę zachowania określają te cechy, „które są wyznaczone różnicami indywidualnymi w mechanizmach fizjologicznych odpowiedzialnych za poziom energetyczny organizmu, tj. za nagromadzenie (kumulowanie), jak również rozładowywa-

nie (wyzwolenie) zmagazynowanej energii” (Strelau, 2006, s. 119–120). Są to wrażliwość sensoryczna, reaktywność emocjonalna, wytrzymałość i aktywność. Czasową charakterystykę zachowania określa natomiast zespół tych cech, który charakteryzuje przebieg reakcji w czasie, i są to: żwawość i perseweratywność (Strelau, 2006).

Temperament, w zależności od natężenia i konfiguracji jego cech, spełnia ważne funkcje regulacyjne dotyczące zachowania i reakcji człowieka. Najogólniej mówiąc, polegają one na moderowaniu wartości energetycznej (stymulacyjnej) i temporalnej zarówno zachowań (reakcji), jak i sytuacji, w jakiej znajduje się jednostka. Ze względu na posiadane cechy jednostka organizuje zachowanie, czy też poszukuje sytuacji, które korespondują z jej temperamentem. Temperament odgrywa istotną rolę w regulacji zapotrzebowania na stymulację (Strelau, 2006).

Picie alkoholu jest czynnością wyraźnie powiązaną z funkcjami temperamentu. Z jednej strony, picie alkoholu i sytuacje nieodłącznie z tym związane (takie jak biesiady, hulanek, zabawy, wesela itd.) wpływają i określają wartość stymulacyjną otoczenia (dostarczają wrażeń, doznań, stymulacji), która może być zgodna lub nie z temperamentalnym zapotrzebowaniem jednostki. Z drugiej strony, picie alkoholu wpływa na poziom wewnętrznej stymulacji (aktywacji) doświadczanej przez jednostkę. Przy małych i umiarkowanych dawkach alkohol podnosi poziom wewnętrznej aktywacji, a przy bardzo dużych dawkach może nawet bardzo głęboko go obniżać (por. Lindenmeyer, 2007; Marlatt, 1987, 1999). Tak więc jednostka, jeśli ma taką potrzebę i oczekiwania, pijąc alkohol, może wpływać na poziom wewnętrznej aktywacji, regulować ją, podwyższać lub obniżać.

Uważa się, że cechami temperamentu odgrywającymi w kontekście używania alkoholu szczególną rolę są te związane z energetyczną charakterystyką zachowania i reakcji. A więc w pierwszej kolejności reaktywność emocjonalna i aktywność oraz w drugiej: wrażliwość sensoryczna i wytrzymałość (Miklewska, Miklewska, 2000; Senejko, Lachowicz-Taba-

czek, 2003). Można oczekiwać, że jednostki niskoreaktywne, czyli z wysokim zapotrzebowaniem na stymulację, a zarazem wysoce aktywne, będą szczególnie predysponowane do wchodzenia w sytuacje picia alkoholu, które są zazwyczaj wysoce stymulujące i zaliczane są do tzw. ryzykownych (Zaleskiewicz, 2005). Założenia te potwierdzają rezultaty badań nad związkiem poszukiwania doznań z nadużywaniem alkoholu (Carlson, Johnson, Jacobs, 2010; Magid, MacLean, Colder, 2007; Zaleskiewicz, 2005). Z kolei dla jednostek wysokoreaktywnych, wrażliwych i nieodpornych emocjonalnie, a tym samym z niskim zapotrzebowaniem na stymulację, picie alkoholu może służyć, jeśli będą tego potrzebowały i oczekiwały, obniżaniu tej stymulacji, szczególnie w warunkach stresu. Co więcej, aby osiągnąć ten efekt, jednostki wysokoreaktywne powinny pić alkohol w dużych ilościach, gdyż tylko przy takich alkohol fizjologicznie zaczyna działać sedatywnie. Zależność tę stwierdzano już w badaniach nad związkiem wysokiego poziomu neurotyczności/negatywnej afektywności (czyli wysokiej reaktywności emocjonalnej) z motywacją picia w celu radzenia sobie z dystresem i z nadużywaniem alkoholu (por. Cooper *et al.*, 1995, 2000; Sher *et al.*, 2003).

Żeby regulacja stymulacji była efektywna, struktura temperamentu musi być zharmonizowana. Oznacza to, że w parze z wysoką emocjonalną reaktywnością i małą wytrzymałością powinna iść niska aktywność, i odwrotnie, z niską reaktywnością i wysoką wytrzymałością powinna współwystępować wysoka aktywność. Przeciwnie, jeśli małym możliwościom przetwarzania stymulacji (czyli niskiej reaktywności emocjonalnej i wytrzymałości) towarzyszy duża aktywność, to taka niezharmonizowana struktura prowadzi do nieefektywnej regulacji stymulacji. Posiadanie niezharmonizowanej struktury temperamentu może mieć poważne konsekwencje dla adaptacji jednostki, może być przyczyną zaburzeń w jej funkcjonowaniu i przystosowaniu (Strelau, 2002, 2006; Zawadzki, Strelau, 1997). Osoby wysoko reaktywne, nieodporne emocjonalnie i nadwrażliwe powinny uni-

kać wysoko stymulującej aktywności, w tym i uczestniczenia w sytuacjach, w których nadużywany jest alkohol. Jak wiemy z różnych badań, osoby neurotyczne raczej unikają takich sytuacji. Jednakże paradoksalnie neurotyczność/negatywna afektywność często wiąże się z nadużywaniem alkoholu i problemami alkoholowymi (Cooper *et al.*, 1995, 2000; Kuntsche *et al.*, 2008; Sher *et al.*, 2003). Wyniki badań ujawniające nadużywanie alkoholu przez osoby, które powinny unikać nadmiernej stymulacji czy aktywności, potwierdzają szczególne znaczenie niezharmonizowania struktury temperamentu dla predykcji problematycznego picia alkoholu (patrz: Senejko, Lachowicz-Tabaczek, 2003).

PRZEGLĄD DOTYCHCZASOWYCH BADAŃ WYKORZYSTUJĄCYCH REGULACYJNĄ TEORIĘ TEMPERAMENTU DO WYJAŚNIANIA UŻYWANIA ALKOHOLU PRZEZ MŁODZIEŻ

Jedną z pierwszych opublikowanych prób zbadania związku cech temperamentu w ujęciu Strelaua z zaangażowaniem w używanie alkoholu przeprowadziły Agnieszka i Aleksandra Miklewskie (2000). Założyły one, że osoby zagrożone alkoholizmem będą się różniły od niezagrażonych zapotrzebowaniem na stymulację, wyrażającym się ich aktywnością i emocjonalną reaktywnością. Przewidywały również, że ryzyko uzależnienia jest różnicowane przez poziom takich cech jak: żwawość, wytrzymałość oraz wrażliwość sensoryczna. Autorki nie przedstawiają jednak żadnych hipotez szczegółowych. Niemniej trzeba stwierdzić, że ogólne założenia autorek są zgodne z założeniami i wynikami wielu badań nad rolą cech temperamentu w ryzyku problematycznego picia alkoholu. Według tych założeń nadużywaniu alkoholu będzie sprzyjała przede wszystkim niska emocjonalna reaktywność i wysoka aktywność.

Miklewskie (2000) przeprowadziły swoje badania w grupie 139 studentów (z ogromną przewagą kobiet w stosunku do mężczyzn),

o średniej wieku równej 21 lat. Badania te niestety zawierają kilka istotnych słabości. Po pierwsze, jako kryterium wyróżnienia i odróżnienia osób zagrożonych uzależnieniem od niezagrażonych przyjęto jedynie częstotliwość picia alkoholu. W grupie „zagrożonych” znalazły się osoby, które deklarowały, że piją alkohol co najmniej raz w tygodniu lub częściej. Takie kryterium kwalifikowania ludzi jako zagrożonych uzależnieniem jest niedostateczne i niezgodne z obowiązującą w badaniach praktyką. W badaniach zazwyczaj przyjmuje się wiele równoczesnych kryteriów (wskaźników) wyróżniania i rozpoznawania osób zagrożonych uzależnieniem od alkoholu. Najprostsze, poza częstotliwością picia, to również ilość wypijanego alkoholu przy jednej okazji, częstotliwość upijania się i nasilenie problemów spowodowanych piciem. Co więcej, kryterium zaproponowane przez autorki w ogóle nie pasuje do młodych dorosłych, którzy przeciętnie należą do najintensywniej pijących (Brown *et al.*, 2009; Faden, Goldman, 2004/2005; White, Jackson, 2004/2005). Po drugie, źle dobrano grupę porównawczą – niezagrażonych uzależnieniem. Znalazły się w niej osoby, które deklarowały, że w ogóle nie piją alkoholu lub że piją nie częściej niż raz na rok. Można więc przyjąć, że grupę tę stanowiły osoby, które albo były abstynentami, albo prawie abstynentami. Jak wiemy z innych badań, abstynenci są specyficzną grupą osób, również pod względem cech osobowości. Abstynenci bywają neurotyczni, lękowi, unikający szkody (Peele, Brodsky, 2000), a cechy te wysoko pozytywnie korelują z reaktywnością emocjonalną (Strelau, 2002, 2006). Cechy te do pewnego stopnia mogą chronić przed ryzykiem nadmiernego picia i zagrożenia problemami alkoholowymi. Osoby posiadające te cechy mogą się obawiać negatywnych konsekwencji picia, utraty kontroli pod wpływem alkoholu, co więcej – unikają czy zazwyczaj nie uczestniczą w sytuacjach społecznych, w których alkohol pity jest w dużych ilościach. Ochronne działanie cech związanych z wysoką reaktywnością dotyczy głównie tych młodych ludzi, którzy nie mają zwyczaju pić alkoholu, czyli

którzy są abstynentami lub prawie abstynentami. Tak więc w kontekście badań Miklewskich (2000) i ich grupy badawczej (w przeważającej mierze młodych dorosłych kobiet) nie można było spodziewać się niczego innego jak istotnej różnicy w zakresie reaktywności emocjonalnej i aktywności między abstynentami a często pijącymi.

Trzeci zarzut dotyczący badań Miklewskich (2000) wiąże się z tym, że w ogóle pominięto w nich grupę osób, którą można by zaklasyfikować jako umiarkowanie często pijący. Jeśli mamy dowieść znaczenia cech temperamentu dla ryzyka uzależnienia, to należy porównywać z sobą grupy osób pijących alkohol, tylko że różniących się wielowskaźnikowym stopniem zaangażowania w picie. Po czwarte, autorki omawianych badań przeprowadziły analizy bez uwzględnienia czynnika płci. Wiele badań dowodzi istotnych różnic międzypłciowych nie tylko w zakresie stopnia zaangażowania w picie alkoholu, ale i jego uwarunkowań, w tym i osobowościowych (Chodkiewicz, 2010; Poprawa, 2011; Senejko, Lachowicz-Tabaczek, 2003).

Jak nie trudno było przewidzieć, w wyniku badań stwierdzono, że często pijący studenci różnili się od abstynentów (lub prawie abstynentów) przede wszystkim niższą emocjonalną reaktywnością. Ponadto istotnie odróżniała ich wyższa żwawość i niższa wrażliwość sensoryczna. Aktywność różnicowała obie porównywane grupy tylko na poziomie tendencji do istotności statystycznej w ten sposób, że często pijący byli nieznacznie bardziej aktywni niż abstynenci. Nie stwierdzono różnic między często pijącymi a grupą kontrolną w zakresie wytrzymałości. Tak więc z badań tych wyłonił się obraz często pijących jako posiadających wyższe zapotrzebowanie na stymulację, nisko emocjonalnie reaktywnych a zarazem aktywnych, żwawo, szybko reagujących oraz nisko wrażliwych na bodźce sensoryczne.

Problem znaczenia cech temperamentu w ujęciu RTT dla ryzyka uzależnienia wśród dorastających podjęły również w swoich szeroko zakrojonych badaniach Alicja Senejko i Kinga Lachowicz-Tabaczek (2003). Badaczki te poszukiwały czynników ryzyka uzależ-

niania niezależnie dla dorastających dziewcząt i chłopców w zmiennych podmiotowych i społecznych. Do zmiennych podmiotowych zaliczyły między innymi energetyczne cechy temperamentu, tj. reaktywność emocjonalną, aktywność, wrażliwość sensoryczną (ograniczoną do wrażliwości wzrokowej) i wytrzymałość.

Wskaźnikiem ryzyka uzależnienia w tych badaniach była suma iloczynów częstości i ilości picia różnych, porangowanych rodzajów napojów alkoholowych. Badania przeprowadzono w grupie 246 adolescentów (161 dziewcząt i 85 chłopców) w wieku 16–17 lat. Analiza regresji przyjętego wskaźnika ryzyka nadmiernego picia potwierdziła dwa odmienne dla dziewcząt i dla chłopców modele temperamentalnych predyktorów. W grupie chłopców wśród głównych podmiotowych determinant intensywności picia znalazła się wysoka aktywność. Z kolei podmiotowymi determinantami intensywności picia dziewcząt okazały się przede wszystkim wysoka aktywność i depresyjność, a w słabszym stopniu podwyższona reaktywność. Senejko i Lachowicz-Tabaczek (2003) zauważają, że w przypadku dziewcząt intensywnie pijących alkohol mamy do czynienia z niezharmonizowanym układem cech temperamentu, na który składa się wysoka aktywność z wysoką depresyjnością i reaktywnością emocjonalną. Ten niezharmonizowany układ cech może „stanowić dodatkowy stały wewnętrzny stresor...”, z którym prawdopodobnie radzą sobie dziewczęta za pomocą używania alkoholu” (Senejko, Lachowicz-Tabaczek, 2003, s. 92).

PROBLEM BADAWCZY

Dotychczasowe badania nad znaczeniem zmiennych temperamentalnych dla wyjaśnienia angażowania się młodych ludzi w picie alkoholu i ryzyka uzależnienia, opierające się na Regulacyjnej Teorii Temperamentu (RTT) Strelaua (2006), nie wyczerpały możliwości, jakie ona stwarza. W celu weryfikacji wyników powyżej opisanych badań podjęto się po raz kolejny odpowiedzi na pytanie, jakie jest

znaczenie cech temperamentu wyróżnionych w RTT dla stopnia zaangażowania w używanie alkoholu? Badania te są tym bardziej zasadne, że dotychczasowe nie ustrzegły się błędów metodologicznych oraz wykorzystywano w nich trywialne wskaźniki angażowania się młodych ludzi w picie alkoholu.

W obecnych badaniach przyjęto, że zaangażowanie w używanie alkoholu jest to całościowy kształt stopniowalnej aktywności behawioralnej i poznawczo-motywacyjnej jednostki dotyczącej picia alkoholu oraz jego stopniowalnych skutków psychologicznych, fizjologicznych, społecznych i zdrowotnych, ujętych na skali od abstynencji (czyli braku zaangażowania) aż po uzależnienie (najwyższy stopień zaangażowania). Na stopień zaangażowania człowieka w używanie alkoholu wskazuje szereg zmiennych, takich jak: intensywność (ilość i częstotliwość) picia, czas poświęcany aktywności związanej z pićm alkoholu, utrwalone oczekiwania efektów picia alkoholu, motywy picia alkoholu, zmiany tolerancji alkoholu, doświadczane psychofizjologiczne efekty używania alkoholu, konsekwencje psychospołeczne i zdrowotne używania alkoholu, sposób picia i samokontrola używania alkoholu, zmiany temporalne w sposobie i intensywności picia (Poprawa, 2013).

Zgodnie z RTT i wynikami dotychczasowych badań założono, że:

- 1) cechy temperamentu (zmienna wyjaśniająca) mogą predysponować do angażowania się w picie alkoholu (zmienna wyjaśniana);
- 2) szczególną rolę predysponującą do angażowania się w używanie alkoholu odgrywają cechy związane z energetyczną charakterystyką zachowania, czyli reaktywność emocjonalna, aktywność oraz wytrzymałość i wrażliwość sensoryczna;
- 3) istnieją różnice międzyplciowe w znaczeniu cech temperamentalnych w angażowaniu się w picie alkoholu.

Założenie 3. należy uszczegółowić:

- a) ryzykownemu angażowaniu się w używanie alkoholu młodych mężczyzn będą sprzyjały przede wszystkim niska

reaktywność emocjonalna i wysoka aktywność oraz niska wrażliwość sensoryczna; znaczenie może mieć również niska wytrzymałość;

- b) ryzykownemu zaangażowaniu się w używanie alkoholu młodych kobiet będą sprzyjały przede wszystkim wysoka reaktywność emocjonalna i wysoka aktywność, z niską wytrzymałością. Taka struktura temperamentu jest określana jako niezharmonizowana i prowadzi do nieefektywnej regulacji przetwarzania stymulacji (por. Senejko, Lachowicz-Tabaczek, 2003; Strelau, 2006).

METODA

Badania przeprowadzono na próbie 208 uczniów obojga płci (kobiety stanowiły 57%, a mężczyźni 43% próby). Badani byli w wieku od 16 do 20 lat, średnia wieku 17.7 lat, z odchyleniem standardowym .88 (najwięcej było 18-latków – 98 osób). Badania przeprowadzono w różnych typach szkół ponadgimnazjalnych i ostatniej klasie gimnazjum z terenu miasta Wrocławia. Na udział w badaniach osób niepełnoletnich wyrazili zgodę ich wychowawcy i dyrekcje szkół, w których prowadzono badania. Rodzice mieli możliwość niewyrażenia zgody na udział ich niepełnoletniego dziecka w badaniu. Dane zebrane od dwóch badanych wyłączone z analiz ze względu na liczne braki w odpowiedziach.

Stopień zaangażowania w używanie alkoholu mierzono za pomocą Skali Używania Alkoholu (SUA) opracowanej przez Ryszarda Poprawę (2011, 2013). Metoda ta mierzy stopień zaangażowania w używanie alkoholu: od abstynencji po uzależnienie (ujęty na skali ciągłej od 0 – abstynencja do 4 – uzależnienie), na podstawie zagregowanego wskaźnika 11 ważonych kryteriów diagnostycznych (będących zoperacjonalizowanymi wskaźnikami omówionych powyżej zmiennych opisujących zaangażowanie w używanie alkoholu). Kryteria te stanowią: 1) temporalne zmiany zachowania wobec alkoholu, 2) częstotliwość używa-

nia różnych napojów alkoholowych, 3) przeciętna ilość alkoholu wypijanego przy jednej okazji, 4) częstotliwość nadużywania alkoholu, 5) motywy picia alkoholu (od degustacyjno-celebracyjnych po nałogowe), 6) problemy psychospołeczne spowodowane przez używanie alkoholu, 7) doświadczane psychofizjologiczne efekty używania alkoholu, 8) sposób używania alkoholu i samokontrola, 9) tolerancja alkoholu, 10) samoocena zaangażowania w używanie alkoholu, 11) przypisywana innym ocena własnego zaangażowania w używanie alkoholu. Dotychczasowe badania empiryczne za pomocą SUA wskazują na bardzo dobre właściwości psychometryczne tego narzędzia i jego szczególne znaczenie w diagnozie i wyjaśnianiu problematycznego używania alkoholu wśród osób w późnym okresie dorastania i w okresie wschodzącej i wczesnej dorosłości (Poprawa, 2011, 2013). Użytkowano bardzo wysokie współczynniki zgodności wewnętrznej, α – Cronbacha = .943, jak również równoważności międzypółkowej = .949. Stabilność bezwzględna wyniku ogólnego SUA jest bardzo wysoka i wynosi .86 ($z p < 0,001$). Moc dyskryminacyjna 11 pozycji (kryteriów) SUA waha się od .675 do .826. Eksploracyjna analiza czynnikowa wykazała homogeniczną, jednoczynnikową strukturę wyników uzyskanych z sumowania wskaźników cząstkowych. Wyodrębniono jeden czynnik wspólny o wartości własnej 6.914 wyjaśniający 62% wariancji całej Skali. Ładunki czynnikowe poszczególnych pozycji były bardzo wysokie i wahały się od .694 do .848. Konfirmacyjna analiza czynnikowa potwierdziła homogeniczność konstruktów, tj. stopnia zaangażowania w używanie alkoholu mierzonego SUA. Uzyskano wysokie parametry jakości dopasowania danych empirycznych do założonego modelu teoretycznego: funkcja rozbieżności = .082, $RMSEA = .035$, $GFI = .997$, $AGFI = .995$ (Poprawa, 2013).

Cechy temperamentu mierzono za pomocą Formalnej Charakterystyki Zachowania – Kwestionariusza Temperamentu (FCZ-KT) Bogdana Zawadzkiego i Jana Strelaua (1995, 1997), powszechnie znanego i stoso-

wanego w badaniach, operacjonalizującego cechy temperamentu według RTT. Metoda ta posiada ustalone, dobre właściwości psychometryczne i mierzy sześć cech temperamentu: żywawość (ruchliwość), perseweratywność, wrażliwość sensoryczną, reaktywność emocjonalną, wytrzymałość i aktywność. Kwestionariusz ten stwarza możliwość pełnej charakterystyki temperamentu i wnioskowania o możliwościach jednostki na podstawie zarówno jej poszczególnych cech, jak i struktury temperamentu (Zawadzki, Strelau, 1995, 1997).

WYNIKI

Charakterystyka zaangażowania w używanie alkoholu badanej młodzieży

Na początek przeprowadzono analizę wyników SUA, w celu scharakteryzowania stopnia zaangażowania w picie alkoholu badanej próby młodzieży. Wyniki tych analiz prezentuje tabela 1. Na podstawie rozkładu wyników i wyodrębnionych w badaniach normalizacyjnych przedziałów stopni zaangażowania w używanie alkoholu (punktów SUA) (patrz: Poprawa, 2013) sklasyfikowano badanych w pięć kategorii, od abstynencji aż po picie szkodliwe lub już będące uzależnieniem. W tabeli 1 podano liczebności i procent badanych w zależności od płci wchodzących do określonej kategorii stopnia zaangażowania w używanie alkoholu.

Rezultaty analiz pokazują, że 21,19% młodych, uczących się kobiet i 15,91% mężczyzn w zbadanej próbie to abstyntenki i abstynenci, czyli osoby w ogóle niepijące alkoholu. Natomiast 3,39% młodych kobiet i 20,45% młodych mężczyzn w zbadanej próbie to osoby zaangażowane w picie alkoholu ponadnormatywnie, pijące bardzo mocno i ryzykownie. W grupie mężczyzn 2,27% to osoby, które sklasyfikowano jako pijące szkodliwie lub mogące być już uzależnione od alkoholu. Żadna z badanych młodych kobiet nie uzyskała takiego wyniku SUA, który by wskazywał na tak wysoki poziom uwikłania w używanie al-

koholu jak u młodych mężczyzn. Proste porównanie rozkładów procentowych stopni zaangażowania w używanie alkoholu kobiet i mężczyzn wskazuje, że więcej jest ponadnormatywnie, ryzykownie i szkodliwie zaangażowanych w używanie alkoholu młodych mężczyzn niż kobiet. Prawie 46% zbadanej próby kobiet albo jest abstyntenkami, albo używa alkoholu w sposób bardzo umiarkowany. Dla porównania wśród mężczyzn sklasyfikowano tak tylko 25% badanej próby.

Po wykluczeniu abstynentów z badanej próby można na podstawie rezultatów analizy rozkładu wyników SUA testem Kołmogorowa-Smirnowa uznać, że mają one w obu wyróżnionych ze względu na płeć grupach rozkład normalny (szczegóły patrz: tabela 1). Przeprowadzono analizę istotności różnic międzypłciowych w średnim stopniu zaangażowania w używanie alkoholu. Rezultaty tej analizy również zawiera tabela 1. Potwierdzają one, że przeciętnie młodzi mężczyźni są mocniej zaangażowani w używanie alkoholu niż młode kobiety. Rezultat ten jest zgodny z wynikami innych badań prowadzonych w bardzo dużych próbach zarówno dorastających, jak i młodych dorosłych (patrz: Poprawa, 2011, 2012).

Cechy temperamentu istotne dla zaangażowania w używanie alkoholu

W celu zweryfikowania postawionych hipotez przeprowadzono wielokrotną analizę regresji wyniku ogólnego SUA wskazującego na stopień zaangażowania w używanie alkoholu i ryzyka uzależnienia, w zależności od wszystkich sześciu cech temperamentu opisanych przez RTT. Analizy te przeprowadzono oddzielnie dla młodych mężczyzn i kobiet (wyniki zawiera tabela 2). Z analiz wykluczono abstynentów (15,91% próby) i abstyntenki (21,19% próby).

W próbie mężczyzn model temperamentalnych determinant stopnia zaangażowania w używanie alkoholu jest istotny statystycznie i wyjaśnia ponad 16% zmienności wyniku ogólnego SUA. Również istotny statystycznie jest model determinant SUA wśród

Tabela 1. Charakterystyka stopnia zaangażowania w używanie alkoholu badanej próby młodzieży

Zaangażowanie w używanie alkoholu (wynik SUA):		Kobiety		Mężczyźni	
Stopień/kategoria	punkty	Liczność	%	Liczność	%
Abstynenci	= 0	25	21.19	14	15.91
Pijący symboliczne lub bardzo umiarkowanie	$> 0 \leq 1$	29	24.58	8	9.09
Normatywnie pijący od poziomu umiarkowanego do mocnego	$> 1 \leq 2$	60	50.85	46	52.27
Bardzo mocno, ryzykownie pijący	$> 2 \leq 3$	4	3.39	18	20.45
Pijący szkodliwie lub uzależnieni	> 3	0	0.00	2	2.27
Suma		118	100,00	88	100,00
Średnia SUA		.994		1.424	
Odch. stand.		.684		.810	
test normalności*	d	0.071		.052	
	p	> 0.20		$> .20$	
test istotności różnic międzypłciowych	$t_{(204)}$	-4.127			
	p	$< .001$			

Legenda: * – test Kolmogorowa-Smironowa przeprowadzono w próbach kobiet i mężczyzn po wyłączeniu abstynentów.

kobiet, wyjaśniając ponad 11% wariacji jej wyników. Więcej jest istotnych statystycznie temperamentalnych predyktorów SUA u mężczyzn niż u kobiet.

Najsilniejszymi predyktorami SUA u młodych mężczyzn są wrażliwość sensoryczna, a następnie reaktywność emocjonalna i wytrzymałość. Na poziomie tendencji do istotności statystycznej do modelu wyjaśniania SUA włącza się jeszcze negatywnie aktywność.

Wśród młodych kobiet istotnym i najsilniejszym predyktorem SUA jest aktywność. Do modelu wyjaśniania stopnia zaangażowania w używanie alkoholu młodych kobiet włączają się też na poziomie tendencji do istotności statystycznej jeszcze dwa predyktory, pozytywnie reaktywność emocjonalna i negatywnie wrażliwość sensoryczna.

Zmienne temperamentalne określające czasową charakterystykę reakcji i zachowania, to jest zwawość i perseweratywność, nie weszły do modelu predykcji stopnia zaangażowania w używanie alkoholu u obu płci.

Struktura cech temperamentu predysponująca vs chroniąca przed ryzykownym angażowaniem się w używanie alkoholu

W dotychczasowych polskich badaniach, kiedy próbowano odkryć, jakie cechy temperamentu sprzyjają intensywnemu i ryzykownemu picciu, badacze różnicowali badanych pod względem, mniej lub bardziej złożonych i dobrze dobranych, wskaźników intensywności picia, na intensywnie pijących, niepijących

Tabela 2. Wyniki analizy regresji SUA względem cech temperamentu młodych mężczyzn i kobiet pijących alkohol

Zmienne wyjaśniające – cechy temperamentu:	$F_{k(6, 83)}^{m(6, 65)}$	p<	R ² skor.	beta	r _{cz}	$t_{k(83)}^{m(65)}$	p
		mężczyźni					
Aktywność	3.31	.006	.163	.266*	.215	1.78	.080
Wytrzymałość				–.335	–.301	–2.54	.013
Reaktywność emocjonalna				–.389	–.298	–2.52	.014
Wrażliwość sensoryczna				–.412	–.310	–2.63	.011
Żwawość				–.245	–.195	–1.60	.114
Perseweratywność				.243	.200	1.65	.104
		kobiety					
Aktywność	2.85	.014	.111	.358	.326	3.14	.002
Wytrzymałość				–.042	–.036	–.33	.746
Reaktywność emocjonalna				.280	.188	1.74	.086
Wrażliwość sensoryczna				–.225	–.198	–1.84	.070
Żwawość				–.007	–.006	–.06	.953
Perseweratywność				–.066	–.052	–.47	.638

* **Pogrubioną czcionką** zaznaczono współczynniki regresji (*beta*) i korelacji cząstkowej (*r_{cz}*) istotne lub na poziomie tendencji do istotności statystycznej.

lub pijących umiarkowanie. Następnie badano, czy intensywne picie vs niepicie (lub picie umiarkowane) istotnie różnicuje cechy temperamentalne skrajnie dobranych grup (por. Chodkiewicz, 2010; Miklewska, Miklewska, 2000; Senejko, Lachowicz-Tabaczek, 2003). Jeśli chcemy adekwatnie odpowiedzieć na pytanie o etiologiczne znaczenie układów cech temperamentalnych dla angażowania się młodych ludzi w używanie alkoholu, to w tworzonych modelach wyjaśniania zmienne temperamentalne powinny mieć status zmiennych niezależnych (wyjaśniających), a wskaźniki zaangażowania w używanie alkoholu – zmiennych zależnych (wyjaśnianych). Odwrócenie znaczenia badanych zmiennych jest bardziej właściwe przy próbie poznawania skutków, a nie przyczyn nadmiernego zaangażowania w używanie alkoholu. Nie można wyklu-

czyć, że długotrwałe nadmierne picie alkoholu i uzależnienie wpływają na funkcjonowanie osobowości, w tym także zmieniają nasilenie cech temperamentu (Littlefield, Vergés, Wood, Sher, 2012; Nathan, 1988; Pałyska, Raduj, 1992; Peele, 1990). Ponadto zmienna zależna, czyli stopień zaangażowania w używanie alkoholu i ryzyka uzależnienia, musi uwzględniać możliwie jak najszersze spektrum jego bezpośrednich wskaźników, a nie ograniczać się do trywialnych wskaźników ilości i częstości picia.

Postępując według przyjętej tu procedury badawczej, najpierw powinniśmy rozpoznać w badanej próbie możliwe specyficzne układy cech temperamentu osób badanych (zmienna niezależna, różnicująca). Następnie należy zbadać znaczenie wyłaniających się specyficznych układów cech dla zaangażowa-

nia badanych w używanie alkoholu (zmien-na zależna). Jest to podejście zgodne z RTT, która zakłada, że nie tylko poszczególne cechy temperamentu, ale i jego cała struktura (specyficzne układy cech) wpływa na reakcje i zachowania ludzi (Strelau, 2006; Zawadzki, Strelau, 1997). Możliwość uchwycenia specyficznych układów cech charakteryzujących osoby badane stwarza analiza skupień metodą k-średnich, w której obiektami grupowania czyni się przypadki, czyli osoby badane (patrz: Stanisiz, 2007).

Przeprowadzono analizę skupień metodą k-średnich (wybierając obserwacje tak, aby zmaksymalizować odległości skupień), poszukując kategorii osób badanych charakteryzujących się specyficznymi układami analizowanych cech temperamentu. Wzięto pod uwagę tylko te zmienne temperamentalne, które w analizie regresji okazały się znaczącymi predyktorami zaangażowania w używanie alkoholu. Analizy te przeprowadzono niezależnie dla obu płci. Przeprowadzono serię analiz różniących się liczbą założonych skupień, ostatecznie wybierając te rozwiązania, które dało się zinterpretować z punktu widzenia założonych celów.

Tabela 3 zawiera wyniki ostatecznej analizy danych dotyczących próby młodych mężczyzn, w której grupowano badanych pod kątem ich podobieństw i różnic w zakresie układu następujących cech: aktywności, wytrzymałości, reaktywności emocjonalnej i wrażliwości sensorycznej. Przyjęto rozwiązanie z ośmioma skupieniami osób badanych istotnie zróżnicowanych układem analizowanych cech temperamentu.

Z kolei w tabeli 4 zamieszczono wyniki ostatecznej analizy danych dotyczących próby młodych kobiet, w której grupowano osoby badane pod kątem ich podobieństw i różnic w zakresie układu następujących cech: aktywności, reaktywności emocjonalnej i wrażliwości sensorycznej. Ostatecznie przyjęto rozwiązanie z sześcioma skupieniami kobiet istotnie zróżnicowanych układem analizowanych cech temperamentu.

W tabelach 3 i 4, obok informacji o liczebnościach każdego z wyróżnionych skupień, informacji o średnich wartościach poszczególnych cech w każdym z wyróżnionych skupień wraz z wynikami testu istotności różnic między skupieniami, podano dla porównania wyniki średnie (i liczebność) z odpowiedniej próby

Tabela 3. Wyniki analizy skupień młodych mężczyzn zróżnicowanych ze względu na układy analizowanych cech temperamentu

Cecha	N	Próba normal.	Skupienia								$F_{(7, 65)}$
			1	2	3	4	5	6	7	8	
		641	13	18	7	5	4	8	10	8	
Aktywność		12.41	17.77	13.16	7.42	14.40	12.25	10.37	14.70	14.87	20.14***
Wytrzymałość		9.97	14.23	9.55	6.71	18.20	13.75	10.62	5.40	13.62	33.06***
Reaktywność emocjonalna		9.95	4.31	9.77	10.14	2.40	8.25	14.12	8.80	10.12	22.96***
Wrażliwość sensoryczna		14.74	16.77	11.05	8.85	9.80	10.25	12.00	15.60	17.25	26.09***

Próba normal. – liczebność i średnie wartości cech z badań w próbie normalizacyjnej Zawadzkiego i Strelaua (1997); N – liczebność skupienia (próby); F – wartość testu ANOVA; *** $p < .001$.

Tabela 4. Wyniki analizy skupień młodych kobiet zróżnicowanych ze względu na układy analizowanych cech temperamentu

Cecha	N	Próba normal.	Skupienia						$F_{(5, 86)}$
			1	2	3	4	5	6	
		835	16	26	2	11	13	24	
Aktywność		12.02	9.12	14.50	18.50	11.54	8.92	15.88	33.94***
Reaktywność emocjonalna		13.35	15.31	6.00	2.00	10.45	15.76	13.79	74.72***
Wrażliwość sensoryczna		15.73	16.56	16.92	7.50	10.18	12.30	16.33	31.98***

Próba normal. – liczebność i średnie wartości cech z badań w próbie normalizacyjnej Zawadzkiego i Strelaua (1997); N – liczebność skupienia (próby); F – wartość testu ANOVA; *** $p < .001$.

normalizacyjnej z badań Zawadzkiego i Strelaua (1997).

W następnym kroku przeprowadzono jednoczynnikową analizę wariancji wyniku ogólnego SUA między wyróżnionymi skupieniami osób badanych charakteryzujących się specyficznymi układami analizowanych cech temperamentu. W próbie młodych mężczyzn test $F_{(7, 65)} = 1.84$ wykazał zróżnicowanie wyniku SUA tylko na poziomie tendencji do istotności statystycznej z $p = .093$, a w próbie mło-

dych kobiet test $F_{(5, 84)} = 2.29$ wykazał istotne statystycznie zróżnicowanie wyniku SUA z $p = .052$. W celu dookreślenia zarysowujących się różnic w SUA między skupieniami przeprowadzono pogłębioną analizę wariancji testem NIR. Wyniki tych analiz zawierają odpowiednio dla próby młodych mężczyzn tabela 5 i dla młodych kobiet tabela 6. Analizy te wykazały istotne różnice w stopniu zaangażowania w używanie alkoholu między określonymi skupieniami badanych charakte-

Tabela 5. Wyniki analizy różnic stopnia zaangażowania w używanie alkoholu między skupieniami młodych mężczyzn o specyficznej strukturze temperamentu (wartości p testu NIR)

Skupienie	M	SD	1	2	3	4	5	6	7
1	1.47	.47							
2	1.85	.64	.063						
3	2.10	.41	.017	.302					
4	1.62	.63	.608	.413	.138				
5	1.80	.26	.302	.867	.378	.631			
6	1.31	.86	.498	.022	.006	.315	.146		
7	1.82	.32	.143	.871	.288	.522	.961	.054	
8	1.54	.36	.799	.182	.049	.785	.436	.403	.287

M – średnia; SD – odchylenie standardowe.

Pogrubioną czcionką oznaczono wartości $p \leq .07$.

Tabela 6. Wyniki analizy różnic stopnia zaangażowania w używanie alkoholu między skupieniami młodych kobiet o specyficznej strukturze temperamentu (wartości p testu NIR)

Skupienie	M	SD	1	2	3	4	5
1	1.21	.50					
2	1.04	.49	.291				
3	1.13	.21	.835	.800			
4	1.23	.68	.918	.295	.798		
5	1.36	.44	.398	.059	.535	.502	
6	1.50	.39	.070	.002	.311	.133	.425

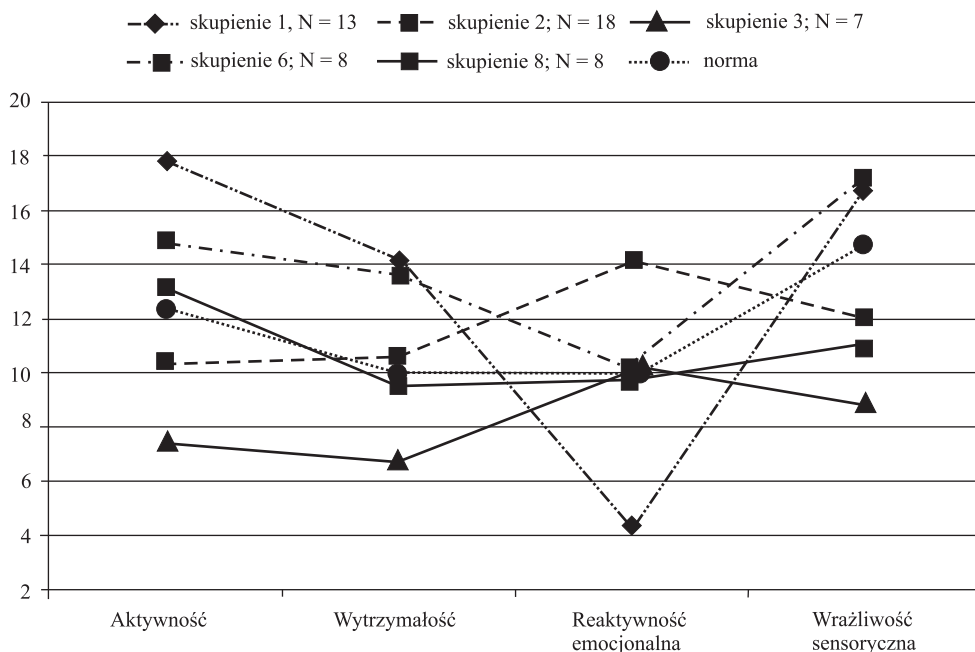
M – średnia; SD – odchylenie standardowe.

Pogrubioną czcionką oznaczono wartości $p \leq .07$.

ryzujących się specyficznymi układami cech temperamentu.

Na rycinie 1 zilustrowano te skupienia mężczyzn, które okazały się istotnie zróżnicowane stopniem zaangażowania w używanie alkoholu. Zaznaczono dwa skupienia, 3 i 2 (linie ciągle), w których znaleźli się najmocniej

zaangażowani w alkohol, oraz trzy skupienia, 6, 1 i 8 (linie przerywane), w których znaleźli się najsłabiej zaangażowani. Dla porównania nasilenia cech temperamentu charakteryzujących poszczególne zilustrowane na rycinie 1 skupienia, dodano wykres średniego nasilenia analizowanych cech temperamentu (linia

Rycina 1. Wykresy skupień badanych młodych mężczyzn charakteryzujących się specyficznymi układami cech temperamentu najsilniej i najsłabiej powiązanych z zaangażowaniem w używanie alkoholu

kropkowana) z badań normalizacyjnych Zawadzkiego i Strelaua (1997).

Liniami ciągłymi oznaczono skupienia cech temperamentu związane z najsilniejszym zaangażowaniem w używanie alkoholu.

Liniami kreskowanymi oznaczono skupienia cech temperamentu związane z najsłabszym zaangażowaniem w używanie alkoholu.

Linia kropkowaną oznaczono średnie wyniki z próby normalizacyjnej z badań Zawadzkiego i Strelaua (1997).

Najintensywniej zaangażowani w używanie alkoholu mężczyźni ze skupienia 3 charakteryzują się i odróżniają od pozostałych porównywanych skupień przede wszystkim istotnie najniższą wrażliwością sensoryczną i aktywnością oraz niską wytrzymałością. Ponadto w porównaniu do wszystkich pozostałych porównywanych skupień mają oni dość wysoką, chociaż nie najwyższą reaktywność emocjonalną (szczegóły patrz: tabela 3 i rycina 1).

Druga co do siły zaangażowania w używanie alkoholu grupa mężczyzn ze skupienia 2 istotnie różni się w swojej strukturze cech temperamentu od badanych ze skupienia 3. Młodzi mężczyźni ze skupienia 2 w porównaniu do mężczyzn ze skupienia 3 są bardziej wrażliwi sensorycznie i przede wszystkim bardziej aktywni oraz bardziej wytrzymali. Mają też nieznacznie niższą reaktywność emocjonalną niż badani ze skupienia 3. Jednakże tak jak najmocniej zaangażowani w alkohol badani ze skupienia 3 mają istotnie niższą wrażliwość sensoryczną i wytrzymałość od badanych z porównywanych grup osób najsłabiej zaangażowanych w picie ze skupień 1, 6 i 8, jak również od próby normalizacyjnej (szczegóły patrz: tabela 3 i rycina 1). Szczególnie niskie nasilenie cech wrażliwości sensorycznej i wytrzymałości odróżnia oba najsilniej zaangażowane w używanie alkoholu skupienia badanych mężczyzn (3 i 2) od najsłabiej zaangażowanych (1, 6 i 8).

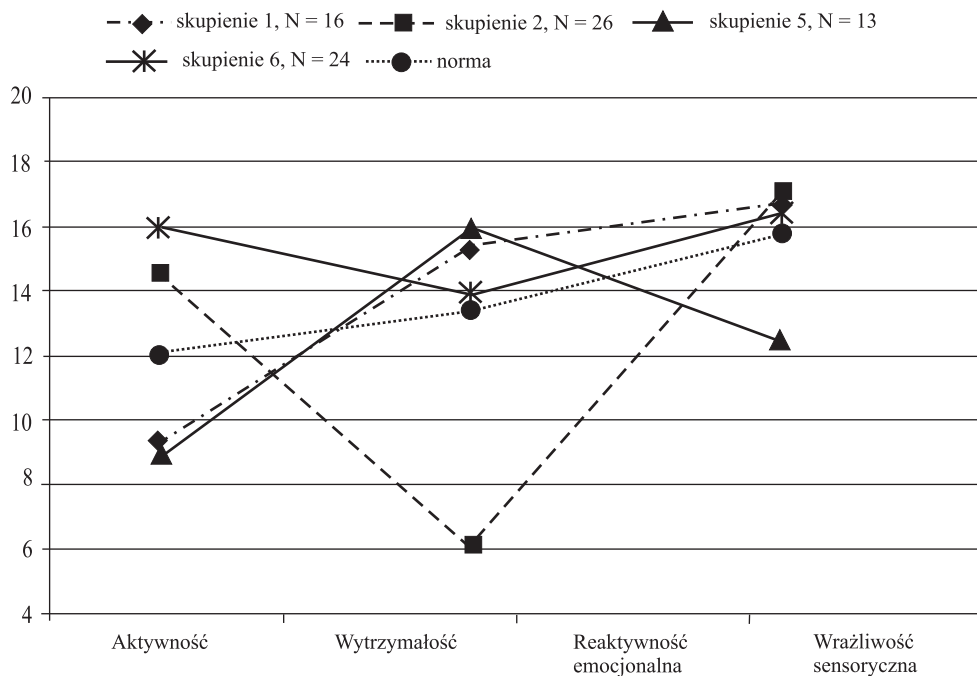
Przeprowadzone analizy wyodrębniły również charakteryzujące się specyficzną strukturą analizowanych cech temperamentu trzy skupienia młodych mężczyzn (1, 6 i 8) najsłabiej zaangażowanych w używanie alkoholu. Najsłabiej zaangażowani w alkohol ba-

dani ze skupienia 6 wyróżniają się szczególnie wysoką emocjonalną reaktywnością, która jest istotnie wyższa od jej poziomu we wszystkich porównywanych grupach. Ich przeciętny poziom reaktywności emocjonalnej jest również znacząco wyższy niż w próbie normalizacyjnej (patrz: tabela 3 i rycina 1). W porównaniu do najsilniej zaangażowanych w alkohol badanych ze skupienia 3 są oni również istotnie bardziej wrażliwi sensorycznie, bardziej wytrzymali i bardziej aktywni.

Badani ze skupienia 1, drugiego z najsłabiej zaangażowanych w używanie alkoholu, najsilniej odróżniają się całą strukturą analizowanych cech temperamentu od badanych najmocniej zaangażowanych w alkohol (ze skupienia 3 i 2). Są oni w porównaniu do wszystkich porównywanych skupień najsilniej aktywni i najniżej emocjonalnie reaktywni. Co więcej, wysoki poziom aktywności i niski poziom reaktywności emocjonalnej badanych ze skupienia 1 odróżnia ich znacząco od badanych z próby normalizacyjnej. Badani ze skupienia 1 charakteryzują się też bardzo wysoką wytrzymałością i wrażliwością sensoryczną, istotnie wyższą niż w skupieniach (3 i 2) badanych ryzykownie pijących.

Na uwagę zasługuje też skupienie 8, które istotnie różni się niższym stopniem zaangażowania w alkohol od skupienia 3, osób najmocniej zaangażowanych w alkohol. Podobnie jak w skupieniu 1, badanych ze skupienia 8 odróżnia od badanych ze skupienia 3 dużo wyższa wrażliwość sensoryczna (jest ona w tej grupie najwyższa w porównaniu do wszystkich innych skupień) oraz wyższa wytrzymałość i aktywność. W nasileniu reaktywności emocjonalnej badani ci nie różnią się od badanych ze skupień najsilniej zaangażowanych w alkohol ani od badanych z próby normalizacyjnej (patrz: tabela 3 i rycina 1).

Na rycinie 2 zilustrowano skupienia młodych kobiet, które okazały się istotnie zróżnicowane stopniem zaangażowania w używanie alkoholu. Zaznaczono dwa skupienia, 6 i 5 (linie ciągłe), najmocniej zaangażowanych w alkohol oraz dwa skupienia, 2 i 1 (linie przerywane), najsłabiej zaangażowanych w alkohol kobiet. Dla porównania na rycinie 2 dodano

Rycina 2. Wykresy skupień badanych młodych kobiet charakteryzujących się specyficznymi układami cech temperamentu najsilniej i najsłabiej powiązanych z zaangażowaniem w używanie alkoholu

wykres średniego nasilenia analizowanych cech temperamentu (linia kropkowana) młodych kobiet z badań normalizacyjnych Zawadzkiego i Strelaua (1997).

Liniami ciągłymi oznaczono skupienia cech temperamentu związane z najsilniejszym zaangażowaniem w używanie alkoholu.

Liniami kreskowanymi oznaczono skupienia cech temperamentu związane z najsłabszym zaangażowaniem w używanie alkoholu.

Linia kropkowaną oznaczono średnie wyniki z próby normalizacyjnej z badań Zawadzkiego i Strelaua (1997).

Jak pokazuje rycina 2, najintensywniej zaangażowane w używanie alkoholu młode kobiety ze skupienia 6 charakteryzują się i odróżniają od pozostałych porównywanych skupień przede wszystkim istotnie najwyższą aktywnością. Ich poziom aktywności jest również znacząco wyższy od jego przeciętnego poziomu w próbie normalizacyjnej (szczegółowo patrz: tabela 4 i rycina 2). Poziom ich reak-

tywności emocjonalnej jest bliski przeciętnemu z grupy normalizacyjnej. Ich wrażliwość sensoryczna tylko nieznacznie jest niższa od jej poziomu u badanych ze skupienia 1, to jest badanych najsłabiej zaangażowanych w alkohol. Natomiast jest ona na zbliżonym poziomie jak u badanych z próby normalizacyjnej.

Druga co do siły zaangażowania w używanie alkoholu grupa młodych kobiet ze skupienia 5 przede wszystkim istotnie odróżnia się od porównywanych skupień najsłabiej zaangażowanych w alkohol, jak również od próby normalizacyjnej, niższym nasileniem wrażliwości sensorycznej. Badane ze skupienia 5 charakteryzuje również najniższa ze wszystkich porównywanych grup aktywność i najwyższa ze wszystkich porównywanych grup reaktywność emocjonalna.

Przeprowadzone analizy wyodrębniły też dwa skupienia (2 i 1) młodych dziewcząt najsłabiej zaangażowanych w alkohol, o charakterystycznym układzie analizowanych cech tem-

peramentu. Badane ze skupienia 2 odróżnia przede wszystkim od pozostałych porównywalnych skupień i grupy normalizacyjnej skrajnie niska reaktywność emocjonalna. Są one zarazem wysoko aktywne i wrażliwe sensorycznie. Z kolei badane ze skupienia 1, kontrastowo do badanych ze skupienia 2, charakteryzuje wyższa reaktywność emocjonalna wraz z raczej niską aktywnością oraz bardzo wysoką wrażliwością sensoryczną, która jest u nich porównywalna do badanych ze skupienia 2.

DYSKUSJA

Celem badań było rozpoznanie cech temperamentu wywiedzionych z Regulacyjnej Teorii Temperamentu Strelaua (2006), z jednej strony predysponujących czy stwarzających ryzyko rozwoju problemów z używaniem alkoholu, a z drugiej strony chroniących przed takim ryzykiem, w okresie od późnego dorastania do wschodzącej dorosłości. W tym okresie rozwojowym zazwyczaj rozpoczyna się intensywne picie alkoholu i ujawniają się pierwsze problemy z używaniem alkoholu, które mogą poważnie rzutować na dalszy rozwój i życie młodzieży, w tym i ryzyko uzależnienia od alkoholu (Brown *et al.*, 2009; Faden, Goldman, 2004/2005; White, Jackson, 2004/2005). Rozpoznanie trwałych, biologicznie zdeterminowanych cech temperamentu mających znaczenie dla ryzyka rozwoju problemów z alkoholem może pozwolić odpowiednio ukierunkowywać działania profilaktyczne i wychowawcze.

Zgodnie z wynikami wcześniejszych badań (Brown *et al.*, 2009; Chodkiewicz, 2010; Cloninger, 1987; Cloninger *et al.*, 1988; Cyders, Smith, 2008; Sher *et al.*, 2005; Tarter, Vanyukov, 1997; White, Jackson, 2004/2005; Wills, Dishion, 2004) założono, że zmienne temperamentalne mają istotne znaczenie predysponujące do rozwoju problemów z picciem alkoholu wśród młodzieży. Co więcej, zgodnie z wynikami badań prowadzonych w ramach RTT Strelaua (2006), Miklewskich (2000) oraz Senejko i Lachowicz-Tabaczek (2003) założono, że szczególną rolę predys-

ponującą do angażowania się w używanie alkoholu odgrywają te cechy, które są związane z energetyczną charakterystyką zachowania, czyli reaktywność emocjonalna, aktywność oraz wytrzymałość i wrażliwość sensoryczna. Ponadto, zgodnie z wynikami badań nad różnicami międzyplciowymi w nasileniu problemów z alkoholem i odmienności ich osobowościowych uwarunkowań (por. Brown *et al.*, 2009; Chodkiewicz, 2010; Cloninger, 1987; Poprawa, 2011, 2013; Senejko, Lachowicz-Tabaczek, 2003), założono, że odmienne cechy temperamentalne odgrywają specyficzną rolę w angażowaniu się w picie alkoholu w zależności od płci.

Przeprowadzone badania na próbie młodzieży w późnym okresie późnego dorastania i wschodzącej dorosłości potwierdziły powyższe założenia. Wyłoniono dwa odmienne w zależności od płci modele temperamentalnych predyktorów stopnia zaangażowania w używanie alkoholu i ryzyka uzależnienia. Determinantami zaangażowania w używanie alkoholu młodych mężczyzn są, w kolejności od najwyższej siły oddziaływania: wrażliwość sensoryczna, reaktywność emocjonalna, wytrzymałość oraz aktywność. Im niższa wrażliwość sensoryczna, reaktywność emocjonalna i wytrzymałość, a wyższa aktywność młodych mężczyzn, tym silniejsze ich zaangażowanie w używanie alkoholu i ryzyko uzależnienia. Rezultaty te ogólnie potwierdzają hipotezę 3a, z tą różnicą, że we wcześniejszych badaniach wskazywano, iż największe znaczenie dla częstości i intensywności picia młodych mężczyzn posiada niska reaktywność emocjonalna. W obecnych badaniach najsilniejszym predyktorem zaangażowania w używanie alkoholu okazuje się niska wrażliwość sensoryczna.

W próbie młodych kobiet wielokrotna analiza regresji wyłoniła tylko jeden istotny statystycznie predyktor zaangażowania w używanie alkoholu – i był nim wysoki poziom aktywności. Tylko na poziomie tendencji do istotności statystycznej do modelu predyktorów ryzyka problemów alkoholowych młodych kobiet włączają się jeszcze pozytywnie reaktywność emocjonalna i negatywnie

wrażliwość sensoryczna. Podsumowując, im wyższa aktywność i reaktywność emocjonalna, a ponadto niższa drażliwość sensoryczna, tym silniejsze zaangażowanie młodych kobiet w używanie alkoholu i ryzyko ich uzależnienia. Wyniki te częściowo potwierdzają hipotezę 3b, która zakładała niezharmonizowaną strukturę temperamentu obejmującą wysoką drażliwość emocjonalną wraz z wysoką aktywnością i niską wytrzymałością, jako szczególnie predysponującą młode kobiety do intensywnego używania alkoholu (por. Senejko, Lachowicz-Tabaczek, 2003). W świetle wyników obecnych badań, ryzykownemu angażowaniu się młodych kobiet w używanie alkoholu również sprzyja niezharmonizowany układ cech wysokiej aktywności z wysoką drażliwością emocjonalną. Cecha wytrzymałości nie ma tu jednak istotnego znaczenia. Do modelu predyktorów zaangażowania w alkohol badanych kobiet włącza się natomiast, tak jak i u mężczyzn, niska drażliwość sensoryczna.

Przeprowadzone analizy wskazały, że zmienne temperamentalne mają większe znaczenie dla rozwoju problemów alkoholowych młodych mężczyzn niż kobiet, co jest zgodne z innymi wynikami badań w tej dziedzinie. Potwierdza to, dowodzone wielokrotnie, duże znaczenie właściwości dziedziczonych genetycznie dla rozwoju problemów z używaniem alkoholu i uzależnieniem u mężczyzn (por. Carlson *et al.*, 2010; Cloninger *et al.*, 1988, 2002; Sher *et al.*, 2003, 2005).

W celu ostatecznego potwierdzenia znaczenia określonego układu cech temperamentu dla zaangażowania w używanie alkoholu, przeprowadzono niezależnie analizy skupień badanych młodych kobiet i mężczyzn pod kątem tylko tych cech temperamentu, które we wcześniejszej analizie regresji okazały się istotne dla zaangażowania w picie. Wyniki tych analiz potwierdziły i dowiodły zarazem, że istnieją zarówno młodzi mężczyźni, jak i młode kobiety, których struktura cech temperamentu, z jednej strony, predysponuje do silnego angażowania się w używanie alkoholu, a z drugiej strony może chronić przed tym zaangażowaniem. Struktury te są odmiennie dla młodych mężczyzn i kobiet.

Predysponowanymi do silnego, ryzykownego angażowania się w używanie alkoholu są ci młodzi mężczyźni, których charakteryzuje skrajnie niska drażliwość sensoryczna i aktywność oraz bardzo niska wytrzymałość, przy nieznacznie podwyższonej drażliwości emocjonalnej (patrz: rycina 1 – skupienie 3). Badani ci stanowią prawie 8% próby wszystkich zbadanych dorastających i wchodzących w dorosłość mężczyzn. Ta specyficzna konfiguracja cech temperamentu najsilniej zaangażowanych w używanie alkoholu młodych mężczyzn jest zharmonizowana, ale wskazuje na małe możliwości przetwarzania stymulacji. Z powodu bardzo niskiej drażliwości sensorycznej i wytrzymałości ci młodzi mężczyźni charakteryzują się małymi możliwościami przystosowawczymi. Ogólnie najlepiej funkcjonują oni w sytuacjach o małej wartości stymulacyjnej. Bardzo możliwe, że do ich wyjątkowo silnego zaangażowania w używanie alkoholu przyczyniają się właśnie ich małe możliwości przystosowawcze. W związku z tym poszukują oni w picu alkoholu sposobu na lepsze społeczne przystosowanie się i radzenie sobie ze stresującymi wymaganiami życia. Silne zaangażowanie w używanie alkoholu wiąże się z podejmowaniem czynności, które są mocno stymulujące, a więc niedopasowane do możliwości przetwarzania stymulacji tych młodych mężczyzn. Ich bardzo silne zaangażowanie w picie wyzwała dodatkowy stres i zwiększa trudności adaptacyjne. Angażując się coraz silniej w picie alkoholu, mogą oni poszukiwać w picu alkoholu „antidotum” na stres i trudności adaptacyjne. Picie alkoholu w celu radzenia sobie z emocjami i pokonania trudności adaptacyjnych wyjątkowo wzmaga zaangażowanie w używanie alkoholu i jest kluczowe dla ryzyka uzależnienia (por. Cooper *et al.*, 1995, 2000; Kuntsche, von Fischer, Gmel, 2008; Marlatt, 1987, 1999).

Młodzi mężczyźni wchodzący do drugiego skupienia (na rycinie 1 oznaczonego jako skupienie 2) są mocno zaangażowani w picie alkoholu, ale nie aż tak mocno i ryzykownie jak powyżej opisani badani ze skupienia 3. Stanowią oni ponad 20% całej próby zbadanych młodych mężczyzn. Wyróżnia ich dość

niska wrażliwość sensoryczna, ale nie jest ona u nich aż tak skrajnie niska jak u badanych ze skupienia 3, czyli u najsilniej uwikłanych w alkohol. W porównaniu do najsilniej uwikłanych w alkohol badani ci są zdecydowanie bardziej aktywni. Aktywność to cecha powiązana z poszukiwaniem doznań, a więc sprzyjająca podejmowaniu ryzyka, w tym i uczestniczeniu w sytuacjach, w których może być pity alkohol (por. Carlson *et al.*, 2010; Magid, MacLean, Colder, 2007; Zaleskiewicz, 2005). Cecha ta w analizowanym skupieniu badanych nie była jednak nasiloną aż w takim stopniu, żeby można było wnioskować, iż to właśnie wyjątkowe jej nasilenie popycha ich do silniejszego angażowania się w picie alkoholu. Co ciekawe, w porównywanych skupieniach badanych mężczyzn znacznie słabiej zaangażowanych w picie alkoholu cecha ta miała większe natężenie niż w analizowanym. Sugeruje to, że chociaż aktywność może odgrywać pewną rolę w angażowaniu się w picie alkoholu, to jednakże nie jest ona aż tak istotna, jak niska wrażliwość sensoryczna czy niska wytrzymałość.

Cechami najbardziej wyróżniającymi mocno i ryzykownie angażujących się w używanie alkoholu młodych mężczyzn są skrajnie niska wrażliwość sensoryczna i niska wytrzymałość (patrz: rycina 1 – skupienie 2 i 3). Osoby o niskich wynikach w zakresie wrażliwości sensorycznej są niewrażliwe na bodźce zmysłowe, mało delikatne i subtelne w sensie emocjonalnym oraz mało spostrzegawcze, czujne i otwarte na zewnętrzne otoczenie w sensie poznawczym (Zawadzki, Strelau, 1997). Bardzo możliwe, że temperamentalna niska wrażliwość sensoryczna jest powiązana z niską wrażliwością fizjologiczną na działanie alkoholu. Między innymi badania Schuckita (2000; Schuckit, Smith, Trim, Heron, Horwood, Davis, Hibbeln, 2008) dowiodły, że nadmiernemu używaniu alkoholu i ryzyku uzależnienia wyjątkowo sprzyja niska wrażliwość na odurzające efekty alkoholu, która jest szczególnie typowa dla synów alkoholików. Jak się dowodzi, genetycznie dziedziczona mała wrażliwość na alkohol nie sprzyja samokontroli picia alkoholu. Dla niewytrzymałych

na stymulację i stresujące wymagania młodych mężczyzn, którzy wyuczyli się poszukiwać w picie alkoholu sposobu na lepsze przystosowywanie się i radzenie sobie ze stresem, niska wrażliwość na odurzające efekty alkoholu (i ogólnie niska wrażliwość sensoryczna) stanowi szczególną pułapkę możliwości uzależnienia się. Ponadto badania młodych mężczyzn predysponowanych do uzależnienia (głównie synów alkoholików) wskazują, że mają oni szczególne trudności z wytrzymałością w aktywności ukierunkowanej na osiągnięcie jakiegoś celu. Ogólnie charakteryzuje ich znaczne osłabienie funkcji poznawczych związanych z kontrolą wykonania (*executive control*) (Nixon, Tivis, 2000; Sher *et al.*, 2005; Tarter, Vanyukov, 1997).

Przeprowadzone badania dowodzą też, że możliwe jest wyodrębnienie specyficznych układów cech temperamentu, które mogą „chronić” przed ryzykownym angażowaniem się w używanie alkoholu. Najsłabiej zaangażowani w alkohol dorastający mężczyźni (na rycinie 1 – skupienie 6) są w porównaniu do ryzykownie pijących przede wszystkim wysoko emocjonalnie reaktywni oraz bardziej wrażliwi sensorycznie i bardziej wytrzymałi. Struktura temperamentu tych badanych jest zharmonizowana, wysoka reaktywność emocjonalna współwystępuje z niską aktywnością. Wysoka emocjonalna reaktywność jest teoretycznie powiązana z neurotycznością czy negatywną emocjonalnością (Strelau, 2002). Z jednej strony cecha ta może predysponować do angażowania się w picie alkoholu, jeśli picie staje się sposobem radzenia sobie z dolegliwościami negatywnego afektu i stresu. Z drugiej strony może ona też chronić przed nadmiernym angażowaniem się w picie alkoholu, gdyż sytuacje picia są dla takich osób zbyt stymulujące i ryzykowne dla ich i tak zagrożonej samooceny. Dlatego też osoby wysoce reaktywne emocjonalnie raczej unikają sytuacji picia alkoholu i wszelkiej aktywności, która mogłaby być dla nich ryzykowna. W przeciwnym wypadku narażają się na silne przestymulowanie.

Szczególną strukturą analizowanych cech temperamentu charakteryzują się młodzi ba-

dani mężczyźni ze skupienia 1, którzy są również słabo zaangażowani w używanie alkoholu (patrz: rycina 1 i tabela 5). W porównaniu do innych badanych wyróżnia ich wyjątkowo wysoka aktywność połączona z wyjątkowo niską reaktywnością emocjonalną. Ponadto są oni wysoko wytrzymali i wrażliwi sensorycznie. Ich struktura cech temperamentu jest zharmonizowana i wskazuje na bardzo duże możliwości przetwarzania stymulacji (por. Zawadzki, Strelau, 1997). Jest to struktura temperamentu charakteryzująca ludzi bardzo odpornych na stres, niełękliwych, niebojących się wyzwań, aktywnych i odpornych na trudności i frustracje, a zarazem wrażliwych sensorycznie. Jak już wykazywano wielokrotnie, bardzo wysoka aktywność wskazuje na duże zapotrzebowanie na stymulację, wrażenia i jest kojarzona z cechą poszukiwania doznań, która może predysponować ludzi do ryzykownych zachowań, w tym na przykład do hulawczego picia (por. Carlson *et al.*, 2010; Magid *et al.*, 2007; Zaleśkiewicz, 2005). W przypadku analizowanego skupienia wydaje się, że cecha ta, w połączeniu z niską reaktywnością emocjonalną (czyli wysoką odpornością na stres) i wysoką wytrzymałością oraz wrażliwością sensoryczną, jednak „chroni” młodych mężczyzn przed ryzykownym zaangażowaniem się w picie alkoholu. Są oni dobrze społecznie przystosowani i świetnie radzą sobie ze stresem, a ich zapotrzebowanie na wrażenia i aktywność realizowane są w innych formach niż picie alkoholu i uczestniczenie w hulankach alkoholowych.

Również „ochronne” funkcje wobec ryzyka rozwoju problemów z piciem alkoholu może pełnić struktura temperamentu badanych ze skupienia 8 (patrz: rycina 1). Wyróżnia ich przede wszystkim skrajnie wysoka wrażliwość sensoryczna, powiązana z wysoką wytrzymałością i aktywnością oraz reaktywnością emocjonalną w granicach normy. Wyniki badań po raz kolejny wskazują na ogromne znaczenie wrażliwości sensorycznej i wytrzymałości jako kluczowych cech młodych mężczyzn, których skrajne natężenie może, z jednej strony, predysponować do nadmiernego wklęcia się w używanie alkoholu, gdy jest

zbyt niskie, a z drugiej strony, gdy jest wysokie, może „chronić” przed nim.

W grupie młodych kobiet przeprowadzone analizy wyłoniły dwa skupienia (na rycinie 2 oznaczone jako 6 i 5) predysponujące do ryzykownego zaangażowania się w używanie alkoholu. Osoby wchodzące do 6 skupienia charakteryzują się przede wszystkim bardzo wysoką aktywnością. Badane te stanowią nieco ponad 20% całej zbadanej próby kobiet. Należy podkreślić, że stopień zaangażowania tej grupy badanych nie jest wyjątkowo wysoki, ale najwyższy w całej próbie zbadanych młodych kobiet. Grupy tej poza wysoką aktywnością nie wyróżnia ani szczególnie reaktywność emocjonalna, ani wrażliwość sensoryczna. Chociaż nie analizowano danych dotyczących pozostałych cech temperamentu, to jednak wydaje się, że struktura analizowanych cech w tej grupie pasuje do osób ekstrawertycznych z silną tendencją do poszukiwania doznań (nowości) (por. Zawadzki, Strelau, 1997).

Szczególne znaczenia poszukiwania nowości, według koncepcji Cloningera (1987; Cloninger *et al.*, 1988, 2002), w osobowościowym mechanizmie predysponowania młodych polskich kobiet do ryzykownego zaangażowania się w używanie alkoholu dowiódł również Jan Chodkiewicz (2010). Cecha poszukiwania nowości według Cloningera (1987) jest wyraźnie powiązana z cechą aktywności według koncepcji Strelaua (2006), czy poszukiwaniem doznań według Zuckermana (za: Strelau, 2002). Chodkiewicz (2010) charakteryzuje nadużywające alkoholu studentki jako: poszukujące doznań, ciekawe świata, źle tolerujące monotonię, impulsywne, wybuchowe, porywcze, skłonne do podejmowania ryzyka, niekonwencjonalne i nieorganizowane, a jednocześnie jako optymistyczne, bez troskie, społecznie odważne, aktywne, łatwo adaptujące się, energiczne i dynamiczne. Charakterystyka ta pasuje do temperamentalnego obrazu młodych kobiet najsilniej zaangażowanych w używanie alkoholu w obecnych badaniach.

Młode kobiety wchodzące do skupienia 5 charakteryzuje bardzo niska wrażliwość sensoryczna i bardzo niska aktywność oraz wysoka reaktywność emocjonalna. Grupa ta

stanowi niewiele ponad 11% całej próby zbadanych kobiet. Chociaż nie analizowano danych o wszystkich cechach, to jednak te, które poddano analizie, wskazują, że struktura cech temperamentu tych młodych kobiet jest zharmonizowana, wysoka reaktywność emocjonalna jest powiązana z niską aktywnością. Struktura ta daje małe możliwości przetwarzania stymulacji, tak jak w typie melancholicznym (por. Zawadzki, Strelau, 1997). Kluczowe znaczenie dla angażowania się w picie alkoholu tych kobiet zdaje się jednak mieć ich niska wrażliwość sensoryczna. Typowe melancholiczki powinny być również wyjątkowo wrażliwe sensorycznie, jednakże w tym skupieniu tak nie jest.

Przypomnijmy, w badaniach Senejko i Lachowicz-Tabaczek (2003) głównymi cechami temperamentalnymi predysponującymi do rozwoju problemów z alkoholem wśród dorastających dziewcząt była wysoka aktywność wraz z wysoką depresyjnością i nieznacznie podwyższoną reaktywnością emocjonalną. Rezultaty te w pewnym stopniu potwierdzają też wyniki obecnych badań. Z tą różnicą, że analiza skupień nie wyodrębniła jednorodnej grupy badanych młodych kobiet ryzykownie zaangażowanych w używanie alkoholu o niezharmonizowanej strukturze temperamentu, łączącej wysoką aktywność z wysoką reaktywnością emocjonalną.

Struktura temperamentu analizowanego tu 5 skupienia kobiet przypomina strukturę cech temperamentu najsilniej uwikłanych w alkohol dorastających mężczyzn (por. rycina 1 – skupienie 3 i rycina 2 – skupienie 5). Podobnie jak wśród dorastających mężczyzn angażowaniu się młodych kobiet w picie alkoholu sprzyja bardzo niska wrażliwość sensoryczna połączona z niską aktywnością, przy wyraźniej wśród nich podwyższonej reaktywności emocjonalnej. Możliwe, że tak jak dla mężczyzn, w tej grupie kobiet picie może pełnić funkcje radzenia sobie ze stresem i pokonywania trudności adaptacyjnych i, co więcej, są one mało wrażliwe na awersyjne efekty konsumpcji alkoholu.

Przeprowadzone analizy pozwoliły również wyodrębnić dwa skupienia, 2 i 1 (patrz:

rycina 2), młodych kobiet o specyficznym układzie analizowanych cech temperamentu mogących „chronić” przed ryzykownym angażowaniem się w używanie alkoholu. Badane ze skupienia 2, porównywalnie najslabiej zaangażowane w picie alkoholu, charakteryzuje skrajnie niska reaktywność emocjonalna powiązana z wysoką wrażliwością sensoryczną i wysoką aktywnością. Co prawda, w przeprowadzonych analizach nie uwzględniono informacji o nasileniu cechy wytrzymałości, ale na podstawie danych, które analizowano, można założyć, że te młode kobiety mają zharmonizowaną strukturę temperamentu, wskazującą na bardzo duże możliwości przetwarzania stymulacji. Są to więc wyjątkowo odporne emocjonalnie sangwiniczki (por. Zawadzki, Strelau, 1997). Taki układ cech niewątpliwie może pełnić funkcje ochronne wobec ryzyka powstawania problemów z powodu picia alkoholu. Ten „chroniący” młode kobiety układ cech temperamentu przypomina podobny u mężczyzn ze skupienia 1 (por. rycina 1).

Z kolei badane ze skupienia 1 (patrz: rycina 2) charakteryzuje wysoka reaktywność emocjonalna wraz z niską aktywnością oraz wysoką wrażliwością sensoryczną. Struktura temperamentu tych słabo zaangażowanych w picie alkoholu dorastających kobiet jest również zharmonizowana, gdyż wysoka reaktywność emocjonalna współwystępuje z niską aktywnością. Przypomina ona do pewnego stopnia strukturę badanych ze skupienia 5, predysponowanych do angażowania się w picie alkoholu, ale znacząco różni się od nich poziomem wrażliwości sensorycznej, który u tych badanych jest wysoki. Podobnie jak u mężczyzn, wrażliwość sensoryczna zdaje się pełnić tu krytyczną funkcję. Z jednej strony, gdy jest bardzo niska (jak w skupieniu 5, patrz: rycina 2), może predysponować jednostki o niskich zdolnościach przetwarzania stymulacji do angażowania się w picie alkoholu. Z drugiej strony, gdy jest wysoka (jak w skupieniu 2 i 1, patrz: rycina 2), może „chronić” przed tym zaangażowaniem. Możliwe, że osoby wysoce wrażliwe sensorycznie, są też w pewnym sensie fizjologicznie „uczulone” czy „nadwrażli-

we” na awersyjne efekty działania alkoholu, tak jak osoby skrajnie nisko wrażliwe sensorycznie są niewrażliwe na te efekty.

W omawianych tu badaniach nie kontrolowano picia alkoholu rodziców badanej młodzieży, nie mierzono ich wrażliwości fizjologicznej na alkohol i nie koncentrowano się też na motywach picia badanych osób. Są to zmienne, które niewątpliwie powinny być wzięte pod uwagę w dalszych badaniach znaczenia cech temperamentalnych w predysponowaniu lub „chronieniu” młodych ludzi przed rozwojem problemów z piciem alkoholu. Co więcej, przeprowadzone badania nie uwzględniały ani zmian rozwojowych osobo-

wości, ani zmian w funkcjonowaniu osobowości powstających pod wpływem nadmiernego angażowania się w picie alkoholu. Najnowsze badania wskazują na transakcyjne relacje pomiędzy cechami osobowości/temperamentu a angażowaniem się w picie alkoholu w biegu życia młodych ludzi od okresu dorastania po wczesną dorosłość (Littlefield *et al.*, 2012). Oznacza to, że cechy osobowościowe/temperamentalne z jednej strony, pozwalają przewidywać zmiany w zaangażowaniu w używanie alkoholu wraz z biegiem życia młodych osób, a z drugiej strony, wzmagające się zaangażowanie w alkohol zwrótnie wpływa na funkcjonowanie osobowości.

PRZYPIS

¹ Teoria ta była wielokrotnie publikowana na różnych etapach jej rozwoju. Wielu badaczy, współpracowników Strelaua, rozwija ją i empirycznie weryfikuje (patrz na ten temat: Strelau, 2006).

BIBLIOGRAFIA

- Brown S.A., McGue M., Maggs J., Schulenberg J., Hingson R., Swartzwelder S., Martin C., Chung T., Tapert S.F., Sher K., Winters K.C., Lowman C., Murphy S. (2009), Underage alcohol use. Summary of developmental processes and mechanisms: Ages 16–20. *Alcohol Research and Health*, 32, 1, 41–52.
- Carlson S.R., Johnson S.C., Jacobs P.C. (2010), Disinhibited characteristics and binge drinking among university student drinkers. *Addictive Behaviors*, 35, 242–251.
- Chodkiewicz J. (2010), Nadużywanie alkoholu przez młodych mężczyzn i młode kobiety – znaczenie czynników temperamentalnych i charakterologicznych. *Czasopismo Psychologiczne*, 16, 2, 181–188.
- Cloninger C.R. (1987), Neurogenetic adaptive mechanisms in alcoholism. *Science*, 236, 410–416.
- Cloninger C.R., Sigvardsson S., Bohman M. (1988), Childhood personality predicts alcohol abuse in young adults. *Alcoholism: Clinical and Experimental Research*, 12, 4, 494–505.
- Cloninger C.R., Sigvardsson S., Bohman M. (2002), Typ I i typ II alkoholizmu – uaktualnienie badań [w:] *Typologie alkoholizmu. Alkohol a zdrowie*, t. 24, 50–64. Warszawa: PARPA.
- Cooper M.L., Agocha V.B., Sheldon M.S. (2000), A motivational perspective on risky behaviors: The role of personality and affect regulatory processes. *Journal of Personality*, 68, 1059–1088.
- Cooper M.L., Frone M.R., Russell M. (1995), Drinking to regulate positive and negative emotions: A motivational model of alcohol use. *Journal of Personality and Social Psychology*, 69, 990–1005.
- Cyders M.A., Smith G.T. (2008), Emotion-based dispositions to rash action: Positive and negative urgency. *Psychological Bulletin*, 134, 6, 807–828.
- Faden V.B., Goldman M. (2004/2005), Developmental issues in underage drinking research. *Alcohol Research and Health*, 28, 3, 121–123.
- Kuntsche E., von Fischer M., Gmel G. (2008), Personality factors and alcohol use: A meditational analysis of drinking motives. *Personality and Individual Differences*, 45, 796–800.
- Lindenmeyer J. (2007), *Ile możesz wypić? O nalogach i ich leczeniu*. Gdańsk: GWP.
- Littlefield A.K., Vergés A., Wood P.K., Sher K.J. (2012), Transactional models between personality and alcohol involvement: A further examination. *Journal of Abnormal Psychology*, 121, 3, 778–783.

- Magid V., MacLean M.G., Colder C.R. (2007), Differentiating between sensation seeking and impulsivity through their mediated relations with alcohol use and problems. *Addictive Behaviors*, 32, 2046–2061.
- Marlatt G.A. (1987), Alcohol, the magic elixir: Stress, expectancy, and the transformation of emotional stress [w:] E. Gotthel, K.A. Druley, S. Pashko, S.P. Weinstein (eds.), *Stress and addiction*, 302–322. New York: Brunner/Mazel Inc.
- Marlatt G.A. (1999), Alcohol, the magic elixir? [w:] S. Peele, M. Grant (eds.), *Alcohol and pleasure: A health perspective*, 233–248. Philadelphia: Brunner/Mazel.
- Miklewska A., Miklewska A. (2000), Związek temperamentu z zachowaniami agresywnymi i zagrożeniem uzależnieniem od alkoholu w świetle regulacyjnej teorii temperamentu J. Strelaua: Sprawozdanie z badań. *Przegląd Psychologiczny*, 43, 2, 173–190.
- Nathan P.E. (1988), The addictive personality is the behavior of the addict. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 56, 2, 183–188.
- Nixon S.J., Tivis L.J. (2000), Neuropsychologiczne reakcje dzieci alkoholików [w:] *Badania nad dziećmi alkoholików. Alkohol a zdrowie*, t. 26, 125–137. Warszawa: PARPA.
- Pałyska M., Raduj J. (1992), Funkcjonowanie osobowości u osób uzależnionych od alkoholu. *Alkoholizm i Narkomania*, 10 (lato), 7–27.
- Peele S. (1990), Personality and alcoholism: Establishing the link [w:] D.A. Ward (ed.), *Alcoholism: Introduction to theory and treatment*, wyd. 3, 147–156. Dubuque, IA: Kendall-Hunt.
- Peele S., Brodsky A. (2000), Exploring psychological benefits associated with moderate alcohol use: A necessary corrective to assessments of drinking outcomes? *Drug and Alcohol Dependence*, 60, 221–247.
- Poprawa R. (2011), Kobiety i mężczyźni wobec ryzyka problemów alkoholowych [w:] B. Bartosz (red.), *Wymiary kobiecości i męskości. Od psychobiologii do kultury*, 343–365. Warszawa: Eneteia Wydawnictwo Psychologii i Kultury.
- Poprawa R. (2013), Pomiar stopnia zaangażowania w używanie alkoholu. Badania nad wartością psychometryczną Skali Używania Alkoholu [w:] J. Chodkiewicz, K. Gąsior (red.), *Wybrane zagadnienia z psychologii uzależnienia od alkoholu*, 13–41. Warszawa: Difin.
- Schuckit M.A. (2000), Genetics of the risk for alcoholism. *The American Journal on Addictions*, 9, 2, 103–112.
- Schuckit M.A., Smith T.L., Trim R.S., Heron J., Horwood J., Davis J., Hibbeln J. (2008), The Self-rating of the Effects of Alcohol Questionnaire as a predictor of alcohol-related outcomes in 12-year-old. *Alcohol and Alcoholism*, 43, 6, 641–646.
- Senejko A., Lachowicz-Tabaczek K. (2003), Podmiotowe i społeczne czynniki ryzyka uzależnienia od alkoholu. *Psychologia Rozwojowa*, 8, 81–96.
- Sher K.J., Grekin E.R., Williams N.A. (2005), The developmental of alcohol use disorders. *Annual Review of Clinical Psychology*, 1, 493–523.
- Sher K.J., Trull T.J., Bartholow B.D., Vieth A. (2003), Osobowość a alkoholizm: teorie, metody i procesy etiologiczne [w:] K.E. Leonard, H.T. Blane (red.), *Picie i alkoholizm w świetle teorii psychologicznych*, 77–131. Warszawa: PARPA.
- Stanisz A. (2007), *Przystępny kurs statystyki z zastosowaniem STATISTICA PL na przykładach z medycyny*, tom 3, *Analizy wielowymiarowe*. Kraków: StatSoft Polska Sp. z o.o.
- Strelau J. (2002), *Psychologia temperamentu*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Strelau J. (2006), *Temperament jako regulator zachowania z perspektywy półwiecza badań*. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Tarter R.E., Vanyukov M. (1997), Alcoholism: A developmental disorder [w:] G.A. Marlatt, G.R. VandenBos (eds.), *Addictive behaviors: Readings on etiology, prevention and treatment*, 43–67. Washington, DC, US: American Psychological Association.
- White H.R., Jackson K. (2004/2005), Social and psychological influences on emerging adult drinking behavior. *Alcohol Research and Health*, 28, 4, 182–190.
- Wills T.A., Dishion T.J. (2004), Temperament and adolescent substance use: A transactional analysis of emerging self-control. *Journal of Clinical Child and Adolescent Psychology*, 33, 1, 69–81.

- Zaleśkiewicz T. (2005), *Przyjemność czy konieczność. Psychologia spostrzegania i podejmowania ryzyka*. Gdańsk: GWP.
- Zawadzki B., Strelau J. (1995), Podstawy teoretyczne, konstrukcja i własności psychometryczne inwentarza: „Formalna Charakterystyka Zachowania – Kwestionariusz Temperamentu”. *Studia Psychologiczne*, 33, 49–95.
- Zawadzki B., Strelau J. (1997), *Formalna Charakterystyka Zachowania – Kwestionariusz Temperamentu (FCZ-KT) – podręcznik*. Warszawa: Pracownia Testów Psychologicznych Polskiego Towarzystwa Psychologicznego.